

G.ESEMURATOVA SHÍĜARMALARÍNDА SOMАTIKАLÍQ FRAZEОLOGIZMLERDÍŃ QOLLANÍLÍWÍ («Jiyren» povesti misalında)

Atabaeva G.B.

Аmaliy filologiya kafedrası stajyor - o`qıtıwshısı

Mamutova D.

Qaraqalpaq filologiyası hám jurnalistika fakulteti 2-kurs studentı

Tayanch so`zlar: leksika, frazeologizm, somatizmler, kórkem shıǵarma tili, emocionallıq-ekspressivlik.

Ключевые слова: лексика, фразеология, соматизмы, красивый язык, эмоциональность-выразительность.

Key words: vocabulary, phraseology, somatisms, beautiful language, emotionality-expressiveness.

Резюме:

Ushbu maqolada frazeologizmlarning tuzilishi, inson tanasi ishtirokidagi frazeologizmlar haqida gapirildi. Qoraqalpoq yozuvchisi G.Esemuratovanning "Jiren" romani misolida somatik frazeologizmlarning qo'llanishi haqida so'z yuritildi. Obraz yaratish sohasida somatik frazeologizmlarning qo'llanilishini tushuntirishdagi to'siqlarga misollar keltirdim.

Резюме:

В данной статье речь шла о структуре фразеологизмов, связанных с телом человека. Об использовании соматических фразеологизмов говорилось на примере романа «Жирен» каракалпакской писательницы Г.Есемуратовой. Я привел примеры препятствий объяснения использования соматических фразеологизмов в сфере создания имиджа.

Summary:

In this article, the structure of phraseologisms was discussed about the phraseologisms involving the human body. The use of somatic phraseologisms was discussed in the example of the novel "Zhiren" by the Karakalpak writer G.Esemuratova. I have given examples of the obstacles of explanation of the use of somatic phraseologisms in the field of image creation.

Til biliminde turaqlı sıpatqa iye frazeologizmler sózdiń, aytulajaq oy-pikirdiń tınlawshıǵa tásir kúshiniń ótkirililigi menen ózgeshelenedi. Frazeologizmlerdiń quramında sol frazeologizmnıń dóreliwine tiykar jaratıp turǵan sózlerdi qazaq tili frazeologiyasın izertlewshi ilimpaz S.Keńesbaev [1] tirek sózler dep ataydı. Qaraqalpaq til biliminde E.Berdimuratov [2], J.Eshbaev [3], G.Aynazarovalardıń [4] miynetlerinde frazeologizmler hártárepleme úyrenildi. Frazeologizmlerdiń

kórkem ádebiyatta qollanılıwı haqqında X.Qojaxmetovanıń [5] miynetinde sóz etilgen. Frazelogizm quramında adamnıń dene músheleri, sanlıqlar, reńdi bildiriwshi sózler frazeologizmnıń dóreliwine uyıtqı bolǵan sózler. «Frazelogizmler quramındaǵı sanlıqlarmateriallıq yamasa diniy túsiniqlerdi bildirip ǵana qalmastan waqıt, muǵdar, ólshem, sonday-aq millettiń milliyligin, bolmıstı, milliy kóz-qarastı kórsetetuǵın til birliǵi bolǵan konceptlerdi qurawshı til birliǵi [6].

Frazelogizmler shıǵarmanıń tásiriligin ele de arttırıwda, kórkem obrazlılıqtı kúsheytiwde paydalanıladı. Frazelogizmlerdi jazıwshı - shayırlardıń kórkem shıǵarmalarında túrli maqsetlerde hám ónimli qollanılǵanlıǵın kóremiz. Qaraqalpaq ádebiyatında belgili orınǵa iye jazıwshı G.Esemuratovanıń «Jiyren» povestinde frazeologizmler ónimli qollanılǵan. Shıǵarmada adam dene músheleri atamalarına baylanıslı bolǵan frazeologizmler kóp ushırasadı. Kórkem shıǵarmanıń tilinde adam dene múshelerine qatnaslı awız, bas, kóz, boy, ayaq, qol, qulaq, ókpe hám basqa da dene músheleri qatnasqan frazeologizmler qollanılǵan.

Biz bul maqalamızda adamnıń dene múshelerine qatnaslı frazeologizmlerdiń «Jiyren» povesti misalında úyrendik.

1. Boy sozine baylanıslı frazeologizmler.

Mısalı: – Seniń qálegenıń Tóke, -dep Turdımurat aǵam uyqısın ashalmay manawsırıp, dastıqqa qaytadan *boyın tasladı* (72-bet). Berilgen misalda «*boyın tasladı*» frazeologizmi qollanılǵan hám *jatıw, dastıqqa basın qoyıp jatıw* máńisin ańlatıp tur.

– Qaydem, kelinshek-ay, balalarımız qıltanaqtay bolıp jańa ǵana *boy kóterip* kiyatır (74-b). Berilgen misalda «*boy kóteriw*» frazeologizmi qollanılǵan hám *ósiw, erjetiw* máńilerinde qollanılǵan. Bul frazeologizmlerdegi tirek sóz boy sózi frazeologizmnıń tiykarı, ózegi. Shıǵarmadaǵı waqıyanıń bayanlanıwında adamnıń tula boyındaǵı islenip atırǵan is-háreket jattı yamasa ósti dep qollanılmastan emocionallıq-ekspressivlik máńi ańlatıw hám qaharmannıń pútkil denesin súwretlewde boy sózi qatnasqan frazeologizmi qollanılǵan.

2. Awız sózine baylanıslı frazeologizmler.

Mısalı: – Baladan-shaǵa betin sıyırıwǵa waqtı joq. Suwıq, ashpız degendi *awzına almaydı* (97-b). – Ol sózdi *awzınızǵa ala görmeń*, balam aman kelip toyǵa shaptıraman, -depshıja-pıja bolasań (108-b). Bul misalda «*awzına almaw*», «*awzınızǵa ala görmeń*» frazeologizmleri *aytpaw, heshnarse aytpaw*, degen máńi ańlatadı. – Al sizler ekewińiz *awzınızdi-awzınızǵa qoyıp* sóylesip, bizler menen xabarlaspaysız (125-b). Bul misaldaǵı *awzınızdi-awzınızǵa qoyıp* frazeologizmi átirapındaǵılar menen jumısı bolmay *gápke*

berilip ketiwmánisin ańlatadı. Jazıwshı sóylew procesin awız sózi qatnasqan frazeologizmlerdi qollanıw arqalı súwretlegen.

3. **Kóz** sózine baylanıslı frazeologizmler.

Povestte kóz sózine baylanıslı tómendegishe frazeologizmler qollanılgan. Mısalı: – Apama ásten *kóz jiberemen*. Tım-tırıs jatır (74 -b). – Óziniń balasınıń atın esitkende Eltiri sheshem jaǵasın uslap ornınan órre turdı da, balasınıń iyek tislegenine *kózi túsip* ketip qayta otırdı (76-b). – Turdımurat aǵama kúlip qaraǵandaǵı janındı alǵan súykimli shırayı men tulımshaǵına shekem *kóz aldımda* (80-b). – Qızlargúldiń appaq denesine *kózim túsip* edi, qaraǵan sayın qaray berippen. Shıra óshken sońǵana kózimdi ayırıp aldım (91-b). – Meni, «Jigitimnin urısta júrgenin bilse de» geypara nasaq penen masaqtıń *kóziniń qıyıǵın salıp* aldımda tutlıǵıp turǵanın kóriw jawdıń elge basıp kirgeninen beter batadı (91-bet). – Apam biyshara angimenin usı jerine kelgende *kózin shayday ashıp*..(79-b). – Ol jelibrep *kózdi ashıp jumǵansha* Mayjaptıń payapılına mindi de kózden gayıp boldı (122-b). – Biraq, tez kúnde nıpqirt bolatuǵınına *kózim jetedi* (81-b). Povestte kóz sózi qatnasqan frazeologizmler ónimli qollanılgan. «*Kóz jiberiw*», «*kóziniń qıyıǵın salıw*», «*kózi túsip*»-qaraw, «*kóz aldımda*»-ele yadımda, «*kózdi ashıp jumǵansha*»-tez, «*kózin shayday ashıp*»-ózine keliw, túsiniw jetiw, «*kózi jetiw*»-isenimi kámil bolıw mánileriń ańlatadı. Kóz sózi qatnasqan frazeologizmler tek ǵana kóriw, qaraw mánilerin emes, tezlik, eslew oylanıw mánilerinde qollanılıp qaharmannıń ishki oy-keshirmelerin ańlatıp kelgen.

4. **Bas** sózine baylanıslı frazeologizmler.

Mısalı: – Usı kúnleri kórgen túslerim gúmilji, *bası-ayaǵı joq* jalań shım-shıtırıq (81-b).– Úydiń ishiniń de Jiyrenge *bası aylanbaytuǵında*y kórinedi maǵan (98-b). – Bul hásiwetlerdińizinde ne bar!? Bilmey *bas qatıraman*. (116-b). Birinshi mısaldadı mısaldadı «*bası-ayaǵı joq*» frazeologizmi túsiniksizdegen mánini, ekinshi mısaldadı «*bası aylanbaw*» frazeologizmi itibarsızdegen mánini úshinshi mısaldadı «*bas qatırıw*» frazeologizmi oylanıw mánilerin ańlatadı.

5. **Qol** sózine baylanıslı frazeologizmler

- Al, endi búgin heshkimniń de iske *qolı barmadı* (52-b). «Qolı barmadı» frazeologizmi *jumıs islemew*, *jumıs islewge qálewi bolmaw* mánilerin ańlatadı

6. **Qulaq** sózine baylanıslı frazeologizmler

– Ne deyseń, shıraǵım?-dep *qulaǵı erbeń etti* Allamurat aǵamnıń (51-b). Bul mısaldadı «*qulaǵı erbeń ettiw*» frazeologizmi esitiw mánisin ańlatadı.

Biz bul maqalada «Jiyren» povestinde qollanılgan somatikalıq frazeologizmler haqqında sóz ettik. Boy, awız, bas, kóz, qol, qulaq sózleri qatnasqan frazeologizmlerdiń ónimli qollanılganlıǵın anıqladıq. Povestte

jazıwshı G.Esemuratovanıń somatikalıq frazeologizmlerdi qálipke quyǵanday etip qollana alıw sheberligin kórdik. Povest qaharmanlarınıń tilinen bayanlangan waqıyalarda somatikalıq frazeologizmlerdiń qollanılıwı kórkem shıǵarma tiliniń ele de bayıwına xızmet etip tur.

Ádebiyatlar:

1. Кеңесбаев С. Қазақ тілінің фразеологиялық сөздігі. Алматы. 1977.
2. Бердимуратов Е. Қазіргі қарақалпақ тили. Лексикология. Нөкіс, 1994.
3. Ешбаев Ж. Қарақалпақ тилинің қысқаша фразеологиялық сөзлігі. Нөкіс, 1985.
4. Аунзарова Г. Қарақалпақ тилинде теһлес еки компонентли фразеологизмлер. Монография. Нөкіс, «Қарақалпақстан» 2020-жil.
5. Қожақметов Х. Фразеологизмдердің көркем әдебиетте қолданылыўы. Алматы, 1972.
6. Атабаева, Г. (2024). Sanlıqlar menen kelgen frazeologizmlerdiń izertleniwi. Modern Science and Research, 3(5).
7. Gózzal, A. (2023). Qaraqalpaq tilindegi awızeki sóylew tiline tán sanlıqlar menen kelgen frazeologizmler. International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research, 415-419.